

שימוש במפות תבליט כעזר להוראה ולהדרכת מקורות

בפינה זו נעלה נושאים, הגיגים ומחשבות לגבי אמצעים דידקטיים היכולים לשמש ולסייע בהוראת המקורות בשדה. הפעם נדון במפות תבליט ונציע פעילות לימודית היכולה להשתלב בעניין.

אין חולק על כך שלמפה טובה יש מקום של כבוד בצידו העזר של המורה ושל המדריך, אשר בעזרתה הם יכולים להמחיש ולהשלים את הנלמד.

הבנת פרשיות מקראיות והלכתיות הקשורות לחבלי ארץ שונים ולגיאוגרפיה של חבלים אלה יכולה, ולדעתי **חייבת**, להיעזר במפות לראייה טובה יותר של מכלול הדברים.

הבנת המבנה הגיאוגרפי של ארץ ישראל, למי שאינו רגיל ובקיא בנושא, אינה פשוטה. נושא זה - המפה - נלמד בכיתות הגבוהות בחטיבה העליונה. בבדיקות שונות שנעשו התברר ש"בקיאות" בידעת מפת ארץ ישראל על איזוריה השונים היא נמוכה ביותר. תלמידים אינם מבחינים בין חבלי ארץ שונים ואינם בקיאים בתפוצת יישובים בארץ. מובן שקיים שוני בין תלמידים שונים ובין גילאים שונים, אך באופן כללי תלמיד מכיר מעט את סביבתו הקרובה וככל שמתרחקים ממקום מגוריו כך יורדת רמת היכרותו את המקום.

בהוראת המקורות היהודיים, ובעיקר תנ"ך, אנו משוטטים על פני מרחבים גיאוגרפיים רחבים ולא תמיד מתמקדים די הצורך בצד זה ובהבנתו. בלימוד פרקי תנ"ך יודע כל תלמיד שיש לשים לב תוך כדי קריאה - לתחביר, למשקלן של המילים, למיקום הטעמים, לחלוקת הפרק ולמבנה שגם בו יש לעיתים מסר. לעומת כל אלה, לא תמיד זוכה הצד הגיאוגרפי הפיזי שבו מתרחשים האירועים להארה הנכונה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כפי שכולנו יודעים, הכתיב המבנה הגיאוגרפי וקבע לא פעם את מהלך הדברים, בין שאנו דנים במלחמה (כיבושי יהושע, מסעו של סנחריב לארץ ועוד מסעות רבים אחרים) או בענייני שלום (חלוקת הארץ לשבטים), גבולות הארץ, תפוצתם של צמחים שונים על פי נתונים גיאוגרפיים ועוד. לכל אלו נודעת חשיבות רבה בהבנת הרקע הפיזי הדרוש לקבלת תמונה שלמה ומהימנה של החומר הנלמד. דומה שלימוד זה לא יכול להיעשות בדרך אגב.

כדי להשלים במידה מסוימת חסר זה נציע כאן פעילות המיועדת לחטיבה העליונה בבית הספר שמטרתה חזרה על שמות חבלי הארץ השונים וריענונם בעזרת מפה טופוגרפית ומפת תבליט; ועל סמך מפות אלו נכיר מאפיינים שונים הקשורים לחבלי ארץ אלו ולמקורות.

עלינו לשים לב לדרך הבלתי שגרתית שצוירו מפות אלו. הכיוון אינו מדרום לצפון אלא מדרום מזרח לצפון מערב. זוית-ציוור זו נבחרה על ידינו כיוון שהיא מקילה על הלומד את ההבחנה בין חלקי הארץ השונים. בבואנו להשתמש במפות אלו נדגיש בפני תלמידינו עובדה זו כדי להימנע מראייה שגויה של המפה.

מפת התבליט צוירה ע"י מאיר כהנא והעיבוד הדידקטי שלה נערך על ידי כותב שורות אלו. רעיון זה עלה וגובש במהלך השתלמויות שערכנו (ישראל רוזנסון, עמוס ספראי ואנוכי) במסגרות החינוך הפורמאלי והבלתי פורמאלי, במסגרת מכון "ארץ-חפץ" שליד מכללת אורות ישראל, החברה להגנת הטבע והמדרשות ליהדות וללימודי ארץ ישראל. נשמח אם תעשו שימוש בהצעה זו ותעירו לנו בעקבות כך. דברים ראויים יתפרסמו באכסנייה זו.

על אתר א (טבת תשנ"ו)

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

פסוקו של מקום מפות ומקורות

תשנ"ה

1995

יוסי

שפנייר

דפי עבודה

צייר: מאיר כהנא
עיבוד: אביגדור אורגד

הקדמה

בדפים אלה תמצאו הצעה לפעילות בתחום הגיאוגרפיה והצומח בשילוב המקורות היהודיים. פעילות זו מיועדת לחטיבת הביניים, ולכיתות ביה"ס התיכון.

לפעילות שני חלקים:

א פסוק

הכרת החבלים הגיאוגרפיים של ארץ ישראל, בעזרת מפת תבליט. בשלב זה, על התלמידים לזהות את חבלי ארץ ישראל השונים ולציין במיקום הנכון (בעזרת מפה או בעל פה – על-פי רמת הידע שלהם). פעילות זו משמשת פתיחה ומבוא לשלב ב.

ב פסוק

לאחר הזיהוי של החבלים השונים ובירור אופיים, יקבלו התלמידים לקט מקורות המכילים מאפיינים שונים של ארץ ישראל. התלמידים יתבקשו לשבח את המקורות במשבצות הריקות, על-פי מאפייני המקומות שבמפה.

בסיום שלב זה יסכם המדריך וירחיב לגבי המקורות הרלוונטים באזור ההדרכה שלו, תוך הדגשה, וקישור בין המקורות והמאפיינים הגיאוגרפיים של כל אזור ואזור.

התדפיס מכיל:

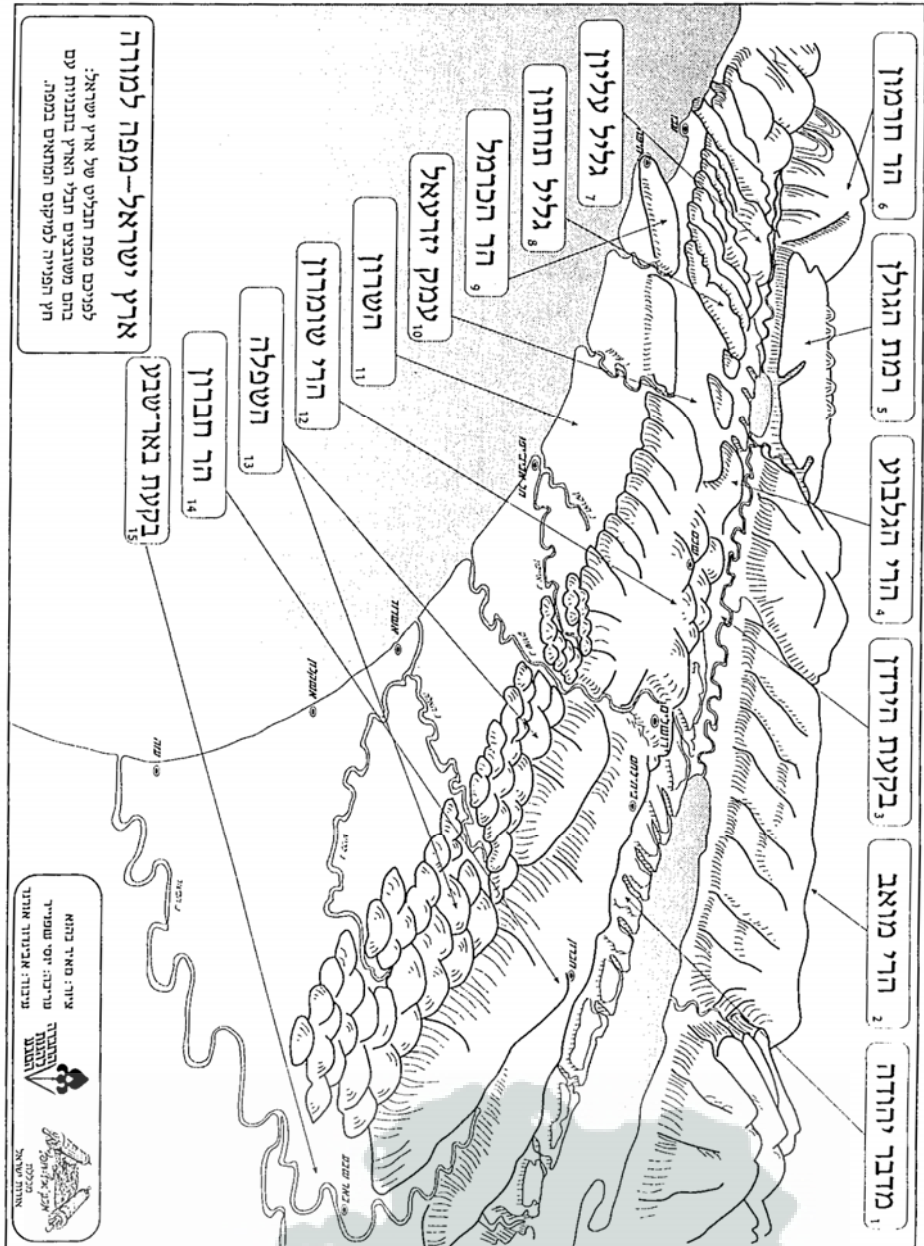
- (א) מפת תבליט של ארץ ישראל – לתלמיד
- (ב) מפת תבליט של ארץ ישראל – למורה ולמדריך
- (ג) פסוקו של מקום – מקורות לשיבוץ במפת התבליט
- (ד) פסוקו של מקום – מפה לתלמיד
- (ה) פסוקו של מקום – מפה למורה ולמדריך
- (ו) פסוקו של מקום – הרחבה למקורות במפת התבליט

מהצגה

www.herzog.ac.il

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

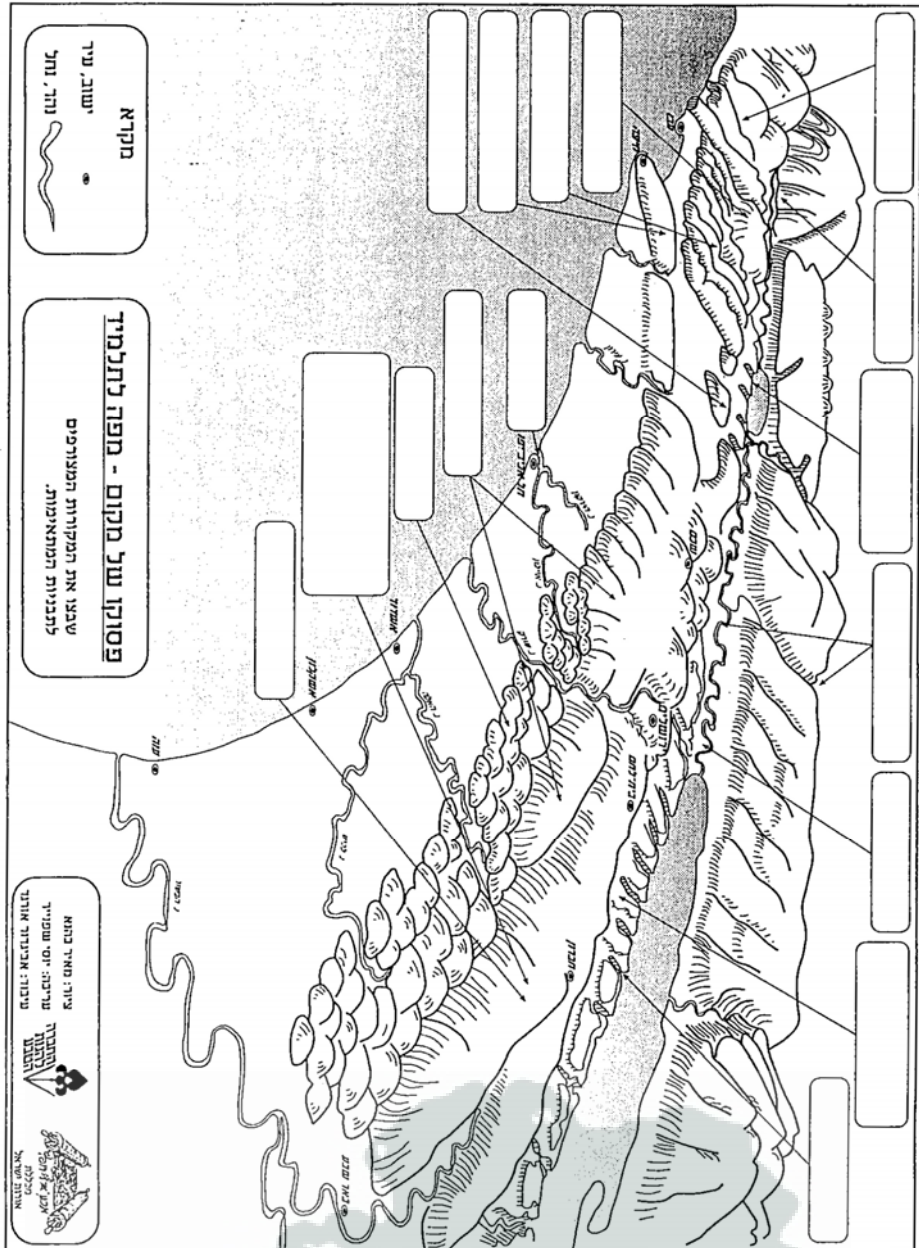
על אתר א (טבת תשנ"ו)

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

פסוקו של מקום מקורות לשיבוץ במפת התבליט

(5) "כל שאינו מגדל שיקמים גליל עליון" (משנה, שביעית ט ב)	(16) "כמו תמר בעין-גדי כן נתרוממתי" (בן סירא, כד, ד)	(17) ויבן מגדלים במדבר ויחצוב בורות רבים כי מקנה רב היה לו" (דברי הימים ב, כו 10)
(3) "כל שהוא מגדל שיקמים גליל תחתון" (משנה שביעית ט ב)	(15) "סימן לנחלים קנים" (בבלי, פסחים נג, ע"א)	(11) "סימן לעמקים דקלים" (בבלי, פסחים נג ע"א)
(4) "כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא" (ירמיהו, מו 18)	(14) "סימן להרים מילין אלונים" (בבלי, פסחים נג, ע"א)	(10) "...מארנון ועד היבוק ועד הירדן..." (שופטים, יא, 13)
(2) "בקעה מכאן ובקעה מכאן והר באמצע" (בראשית רבה, צח יב)	(13) "סימן לשפלה שיקמים" (בבלי פסחים נג, ע"א)	(7) "איזהו עמק בגליל? כגון בקעת גינוסר וחברותיה" (ירושלמי, שביעית פט, ה"ב)
(1) "וביהודה: ההר, השפלה, והנגב ושפלת לוד כשפלת הדרום והר שלה כהר המלך, מבית חורון ועד הים מדינה אחת" (ירושלמי, שביעית פרק ט, ה"ב)	(12) "גור אריה יהודה... אוסרי לגפן עירה ולשורקה בני אתונו, כיבס ביין לבושו ודם ענבים סותה חכלילי עיניים מיין ולבן שיניים מחלב" (בראשית, מט, 11-12)	(9) "...מארץ ירדן וחרמונים..." (תהילים מב 7)
	(6) "...וכורמים בהרים ובכרמל..." (דברי הימים, ב כו 10)	(8) "מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך" (בראשית מט 20)

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

פסוקו של מקום הרחבה למקורות במפת התבליט

דברי הרחבה והסבר למקורות, כדי להקל זיהוי וסימון המקומות במפות התבליט -
סיכום הפעילות

(1) **"ויבן מגדלים במדבר ויחצוב בורות רבים כי מקנה רב היה לו"** (דברי הימים ב כו 10)

מקור זה מדבר על עוזיהו המלך, שחי במחצית המאה השמינית לפני הספירה (-763/769), ופועל רבות בירושלים ומחוץ לה. בין השאר הוא **בונה במדבר מגדלים להגנה ובורות מים להשקיית הצאן הרב שהיה לו**.

(2) **"סימן לעמקים דקלים"** (בבלי, פסחים נג ע"א)

הפסוק מקורו בתלמוד מקטע העוסק בענייני ביכורים. את הביכורים נהוג היה להביא מן המשובח ביותר, וחכמים קבעו בדיוק היכן גדלים הפרות המשובחים הללו שמהם מביאים ביכורים - **מהדקלים שבעמקים ולא בהרים**.

(3) **"...מארנן ועד היבוק ועד הירדן..."** (שופטים יא 13)

מדובר בתקופת השופטים. יפתח השופט נערך למלחמה בבני עמון לאחר שהם מבקשים ממנו לסגת מהאזור. יפתח מנסה להסביר למלך בני עמון שישראל יושבים באזור על-פי צדק. כיוון שמלך בני עמון אינו מקבל את ההסבר, יוצא יפתח למלחמה נגדו ומנצח. בעקבות אירוע זה, מקריב יפתח את ביתו בהתאם לנדרו לעשות כך אם ינצח במלחמה.

(4) **"איזהו עמק בגליל? כגון בקעת גינוסר וחברותיה"** (ירושלמי שביעית פט ה"ב)

בפרק זה, הן בירושלמי והן במסכת שביעית, מדובר על השנה השביעית שהיא שנת השמיטה. בשנה זו מותר לאגור בבית מפרות העונה רק בתקופה מסוימת - עד לזמן שהם נגמרים בשדה ולא יותר. כדי שלא יהיו ספקות בעניין זה, קבעו את האזורים, שעל-פי גמר הפרות בהם בשדה יש לסיים את האגירה בבית. **בגליל נקבעה בקעת גינוסר לפרות העמק**.

(5) **"...מארין ירדן וחרמונים..."** (תהילים מב 7)

במזמור תהילים זה, המשורר מביע כמיהה לחזור לבית ה' ולאזורי הארץ השונים. כמיהה זו משולבת בתיאורים שונים, בין השאר תיאור של **אזור הירדן והחרמון העשירים במים**.

(6) **"מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך"** (בראשית מט 20)

יעקב, לפני מותו, מברך את בניו במאפיינים שיתברכו בהם בעתיד בארץ ישראל. לגבי אשר, **שישב באזור הגליל, הברכה מציינת עושר בשמן שיאפיין את מקום מושבו**.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

- (7) "כמו תמר בעין גדי כן נתרוממת" (בן סירא, כד, ד)
בתפר החיצוני שנכתב על ידי שמעון בן סירא בירושלים, בשנת 180 לפני הספירה, ותורגם ליוונית, מצויים תיאורים שונים, הממשיכים את הרעיונות וההשקפות המקראיים. בין השאר מופיע תיאור של **אזור עין גדי, שמאפייניו הם התמרים**.
- (8) "סימן לנחלים קנים" (בבלי, פסחים נג ע"א)
(ראו הסבר למקור מספר 2) במקור זה מדובר בקנים, שהאזור המאפיין אותם הם הנחלים.
- (9) "סימן להרים מילין (אלונים)" (בבלי, פסחים נג ע"א)
(ראו הסבר למקור מספר 2) במקור זה מדובר כנראה באלונים, אולי אלוני תולע, אשר מהווים עימן למקומות גבוהים יותר.
- (10) "סימן לשפלה שיקמים" (בבלי פסחים נג ע"א)
(ראו הסבר למקור 2) במקור זה מדובר בעץ השקמה, האופיינית לאזור השפלה.
- (11) "גור אריה יהודה... אוסרי לגפן עירה ולשורקה בני אתונו, כיבם ביין לבוש וברם ענבים סותה. הכלילי עיניים מיין ולבן שיניים מחלב" (בראשית, מט 11-12)
יעקב מברך את בנו יהודה בעושר רב של יין וחלב, שיהיו מנת חלקו באזור התנחלותו בארץ מדרום לירושלים. כפי שאנו יודעים כיום, האזור אכן עשיר בגידולי גפן.
- (12) "...וכורמים בהרים וכרמל..." (דברי הימים ב כו 10)
(ראו הסבר למקור 1) במקור זה מדובר על הכורמים האופייניים כל כך לאזור ההר והכרמל. את הכרמל יש המזהים בכרמל של היום, ואחרים מזהים אותו באזור דרום הר חברון - מקום היישוב כרמל, שהתפרסם במעשי נבל הכרמלי. (שמואל א' כ"ח)
- (13) "כל שאינו מגדל שקמים גליל עליון..." (משנה, שביעית ט ב)
מקור זה עוסק במצוות ביעור פרות של השנה השביעית. ההלכה קובעת שבשנה זו מותר לאדם לאגור בביתו את הפרות עד לזמן שהם נגמרים בשדה. המדד לכך הוא הזמן שלבהמות נגמר סוג גידול זה. ברגע שהמזון לבהמה נגמר גם לאדם אסור להחזיק גידול זה בבית. חכמים חילקו את הארץ לחבלים ואפיינו אותם. במקרא זה נתנו סימן לגליל העליון שאין בו שקמים.
- (14) "...כל שהוא מגדל שקמים גליל תחתון..." (משנה שביעית ט ב)
(ראו הסבר למקור 13) במקור זה מדובר על גידול השקמים האופייני לאזוריט נמוכים, במקרה זה בגליל התחתון.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

(15) "כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא" (ירמיהו מו 18)

ירמיהו הנביא, בן תקופת חורבן הבית הראשון, מנבא על מצרים ועל חורבנה בידי נבוכדנצר. הוא אומר שהקב"ה נשבע שיביס את מצרים, והבסה זו ודאית כמו שהתבור הוא הר וכמו שברור שהכרמל מגיע עד לים.

(16) "בקעה מכאן ובקעה מכאן והר מכאן" (בראשית רבה צח יב)

מקור זה מדבר בתכונות ארצו של שבט יששכר ועל ברכת יעקב אליו: "יששכר חמור גרם רובץ בן המשתפתיים" (בראשית מט 14), אומר המדרש: מדבר בארצו, מה חמור זה נמוך מכאן ונמוך מכאן וגבוה באמצע, כך בקעה מכאן ובקעה מכאן והר מכאן", כלומר: בתיאור הגיאוגרפי של אזור שבט יששכר מצויים הרים ובקעות.

(17) "וביהודה ההר, השפלה והנגב, ושפלת לוד כשפלת הדרום, והר שלה כהר

המלך. מבית חורון ועד הים – מדינה אחת" (משנה שביעית ט כ)

(ראו הסבר למקור 13) במקור זה מובאת הגדרה מרשימה, המבחינה בין חבלי יהודה השונים. גם כאן החלוקה היא לעניין פרות שביעית.

"מטבעה של ארץ-ישראל יפה מכל הארץ." (ירושלמי, כתובות י"ג)

